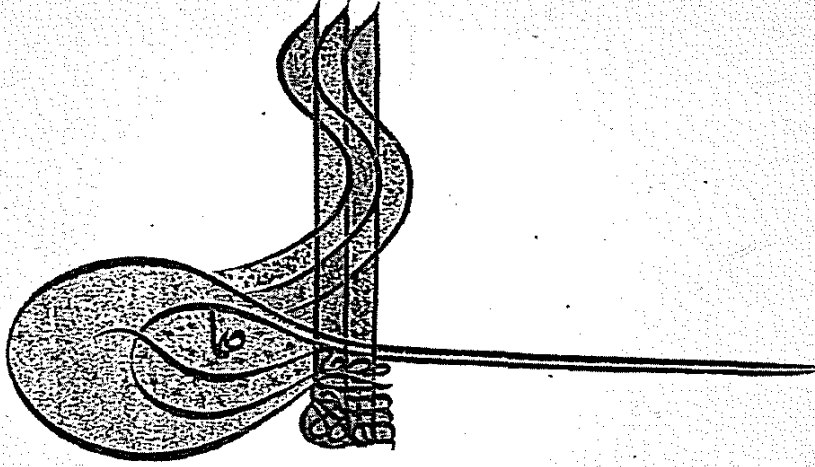


Araştırmalar

ISSN 1302-1354

İnsan Bilimleri Araştırmaları
Yıl: 1 Sayı: 2 1999/2



OSMANIYE DERGİSİNİN 700. SAYI

Araştırmalar

-İnsan Bilimleri Araştırmaları-

Yıl: 1, Sayı: 2, 1999/2, ss.17-34

**OSMANLI TOPLUMUNUN DİNÎ YAPISINA
BİR BAKIŞ DENEMESİ:
AHİLİK-BEKTÂŞİLİK İLİŞKİSİ I**

M. Saffet SARIKAYA*

VII/XIII.asırda mevcut siyasî ve içtimaî ortamdan istifadeyle tekke ve zaviyeler vasıtasıyla gelişen tasavvuf ve tarikat hareketleri¹ Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında önemli rol oynamıştır. Medreseye bağlı ilim adamlarına göre, dinî idealleri ön plana çıkaran, fedakar ve diğergâm bir zihniyete sahip sûfiler Moğol istilasının önünden Anadolu'ya akın etmişlerdir. Medresenin otantik, Kitab'a bağlı bir din anlayışına karşılık, tasavvuf daha geniş bir müsamaha ve hoşgörü ile, Kitabî hükümlere riayetten öte, inanç ve sevgiyi dini hayata hakim kılarak, irşad ve tebliğ faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu faaliyetler taşrada, göçebe ve yarı göçebe kitle arasında, onların eski kültürlerinden benimsedikleri kam ve ozan tipine benzer dervişler aracılığıyla

* Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4. baskı, Ankara 1981, 111-112, 195-231; H. Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, Ankara 1934, II, 233 vd.; Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, 3. baskı, İstanbul 1994, 148-158; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul tarihsiz, 3-10; Y. Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1988, 113 vd.; E.Ruhi Fıglalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, Ankara 1990, 102-103; A.Yaşar Ocak, "Anadolu" md., DİA, III, 113-114.

yapılmıştır. “Horasan Erenleri” de denilen bu dervişlere Aşıkpaşazade'nin ifadesiyle “Abdalân-ı Rûm”, denilmiştir.² Ancak bu zümrenin şehirde gelişen tasavvuf hareketleriyle ilişkilerini unutmamak gerekir.³ İnançları hakkında çeşitli polemikler yapılan Abdalân-ı Rûm zümresi'nin taşrada, kısmen ribat, derbend ve zaviyelere yerleşerek faaliyet gösterdikleri bilinmektedir.⁴ Onlar sadece ülke içinde değil, tıpkı Gâziyân-ı Rûm gibi uclarda ve sınır ötesinde de İslâmlaştırma faaliyetlerinde bulunmuştur.

Abdalân-ı Rûm zümresinin en tanınmış simalarından birisi Hacı Bektaş Veli(ö. 1270-1)'dir. Siyasî olaylara karışmaması ve taşrada yaşamayı tercih etmesinden dolayı dönemin kaynaklarında adına pek rastlanılmaması, kendisi ve zaviyesiyle ilgili doğru ve kesin bilgilere ulaşmamızı engellemektedir. Bu nedenle Hacı Bektaş Veli ve ilk dönem Bektâşîliği ile ilgili spekülasyonlar devam etmektedir. Menkıbesine göre, XIII. asrın ikinci çeyreğinde Horasan'dan Anadoluya gelen Yesevî dervişlerinden olan Hacı Bektaş, Suluca Karahöyük'e yerleşmiş, zaviyesini burada kurmuş, “Hatun Ana”ya el vermiş ve orada vefat etmiştir.⁵ Sonraki dönemlerde Hacı Bektaş'a uzanan silsileler verilmekle⁶ birlikte Bektâşîlik, Hatun Ana'dan Abdal Musa vasıtasıyla devam etmiştir. Tarikatın yeniçeri geleneğinde vazgeçilmez bir yere sahip oluşu Osmanlı toplumundaki etkinliğini açıkça göstermektedir.

Bektâşîlik kadar Osmanlı Beyliğinin kuruluş ve gelişme döneminde önemli bir misyona sahip diğer bir zümre de Ahiliktir. Ahilik, eski Türk akılık ve alp geleneğinin, Arap ve İran fütüvvet idealiyle İslâmî bir sentez içinde birleşip Anadolu'da ortaya çıkan kurumlaşmış şeklidir. Ahilik, klasik bir tarikat görünümü arz etmemekle birlikte şehirlerden taşraya, köylere kadar yayılan örgütlenmesiyle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Örgütlenme biçimiyle şehir halkıyla göçebe halk arasında köprü vazifesi de gören Ahilik, Anadolu'da şehirli-göçebe dinî hayatını bir ölçüde

² *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. A. N. Atsız, Ankara 1985, 195.

³ Mesela bu zümreden sayılan Kalenderîler böyledir. Taşrada geniş bir taraftar kitlesi ve faaliyet sahası bulan Kalenderîlik, şehirde de Şems-i Tebrîzî, Evhadu'd-Din Kirmânî ve Fahu'd-Din Irâkî gibi sûfiler tarafından temsil edilmiştir. Bk., Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler*, Ankara 1993, 62-85.

⁴ Bu konudaki örnekler için bk. Ö. Lütü Barkan, “*İstila Devirlerinin Kolanizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*” Vakıflar Dergisi, c. II, 1942, 285, 287 vd.

⁵ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 195-196. Müellif Hacı Bektaş'ın irşad için Bacıyân-ı Rum'u seçtiğini belirtir.

⁶ Ahmed Rıfat, *Mirâtü'l-Makâsıd fi Defi'l-Mefâsıd*, İstanbul 1293, 182-183; Bedri Noyan, *Bektâşîlik Alevîlik Nedir?*, 3. Baskı, İstanbul 1995, 51-53; Fıglalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, 189-196;

Arayışlar

birleştirmeyi başarabildiği için, bu dönemdeki dinî tezahürleri büyük ölçüde bünyesinde toplar. Başlangıçta Müslüman esnafın yerli esnafa karşı korunması ve ayakta kalabilmesi gibi iktisadî bir saik ile yola çıkan bu teşkilat, sahip oldukları tekke ve zaviyeleriyle yeni gelenlerin bakım ve yaşelerini, gençlerin temel eğitimini ve mensuplarının grup içindeki sosyalizasyonunu üstlenmiştir.⁷ Ahiler, Moğol istilasına karşı özellikle Orta Anadolu'da örgütlenerek bir savunma hattı oluşturmuşlardır. Müteakip yıllarda Moğol tahakkümüne boyun eğen Selçûkîlere karşı, Türkmen kitlesinin desteğine başvuran hanedan mensuplarının yanında yer almışlardır.⁸ XIII. asrın ikinci yarısından sonra şehirlerin mahalli idaresinde söz sahibi olarak halkın asayiş, sükun ve huzurunu temine yönelik çaba sarf etmişlerdir.

Her iki zümrenin de Osmanlı Beyliğinin kuruluşunda önemli bir misyona sahip oluşu, aslında hem Osmanlı hanedanının hem bu zümrelerin dayandığı temel kitlenin aynı sosyo-kültürel çevreye ait olduğundandır. Aynı sosyo-kültürel çevrede faaliyet gösteren bu iki zümrenin birbirleriyle ilişki ve dayanışma içinde olmaları da kaçınılmazdır. Nitekim, iki zümrenin pîrleri kabul edilen Ahi Evren ile Hacı Bektaş Velî arasındaki bağ bu münasebeti açıkca göstermektedir. Hacı Bektaş Vilâyetnâmesinde zaman zaman ifade edilen bu ilişki,⁹ Ahi Evren'in bir sohbet esnasında "*kim bizi şeyh edinirse onun şeyhi Hacı Bektaş Hünkar'dır*"¹⁰ diyecek kadar dostane ve samimidir.

Bektâşîlik, Ahiliğin XIII. asır zaviye geleneğinden, erkan ve adap olarak pek çok unsur ve inanç motifi almıştır. Fütüvvetnâmelerde yer alan, merasimler esnasında veya çeşitli merhalelerde talibin bilmesi gereken sorular ve cevaplar ile ilgili fasıllar, Bektâşîlikte musahiplik adını alan Fütüvvetnâmelerde yol ata ve yol kardeş edinme diye anlatılan erkan, kırklar cem'i ile ilgili rivayetler ve şedd kuşanma, hırka, tâc gibi özel giysiler hakkındaki yorumlar Fütüvvetnâmelerden Bektâşî literatürüne geçen motifler arasındadır. XVI. yüzyılda Balım Sultan erkaniyla¹¹ sistemleşen Bektâşî tarikatının el

⁷ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989, 90-93; Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991, 133-135; M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, (Basılmamış Dr. tezi) Erzurum 1993, 46-49.

⁸ Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, 102 vd.

⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme*, İstanbul 1958, 49-52, 118-119.

¹⁰ Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, 49.

¹¹ Balım Sultan (ö.922/1516) Bektâşîliğin ikinci pîri sayılır. Onun hayatı ve tarikata getirdiği esaslar hakkında daha fazla bilgi için bk., Baha Said, "*Bektâşîlik III*", *Türk Yurdu*, c.V, Nu:28, Nisan 1927, 314 vd.; John Kingsley Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, çev. R. Çamuroğlu,

kitaplarından birisi olan “Buyruk” veya “İmam-ı Ca’fer Buyruğu”¹² adlı eserin kaynaklarından olan Fütüvvetnâmeler, sonraki dönemlerde Bektaşîliğin yazılı kaynaklarından birisi haline gelmiştir.¹³ Bu makalede Fütüvvetnâmeleri esas alarak Osmanlıyı oluşturan toplumun dini hayatında mihenk taşları olan bu iki zümrenin arasındaki ilişkiyi ve etkileşimi ortaya koymaya çalışacağız. Böylece hem ilk dönem Bektaşîliğine dair, hem de günümüz Alevîliğini oluşturan dinî inanç yapısının arka planı hakkında bazı ip uçlarına ulaşarak konuya yeni bir perspektif getireceğimizi ümit ediyoruz.

Merasimler Adab ve Erkan Arasındaki Benzerlikler

İbn Batûta konakladığı ahi zaviyelerinde yenilip içildikten, Kuran okunduktan ve sohbet edildikten sonra zaviye mensuplarının sema ve raks ettiğini haber verir.¹⁴ Burgâzî’nin yazdığı ilk Türkçe *Fütüvvetnâme*’de semadan¹⁵ bahsetmesi hem İbn Batûta’nın tesbitini doğrular, hem semanın ilk dönemden itibaren Ahiler arasında icra edildiğini gösterir. Burgâzî sema hakkında çeşitli bilgiler verdikten sonra, semanın delili olarak şu kıssayı nakleder: Ashab-ı Suffa’nın bir üzüm tanesi vardı. Rasulüllah’ın önüne koyup paylaşmasını istediler. Rasulüllah da onu ezerek suyunu kırk kişiye paylaştırdı ve “*kavmin efendisi onlara hizmet edendir*” buyurdu.¹⁶ Ashab-ı Suffe nağme kılıp semaya kalktılar. -Bazı rivayetlerde Rasulüllah’ın kalkıp üç defa sema ettiği mübarek ridasının omuzlarından düştüğü haber verilir.- Cebrail gelip

İstanbul 1991, 64-66; Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşiler*, İstanbul 1990, 172 vd.; Fıglalı, *Türkiye’de Alevîlik Bektâşilik*, 196-204.

¹² XVI. asır müelliflerinden Bisatî’ye nisbet edilen *Menâkıbu’l-Esrâr Behcetü’l-Ahrâr* adıyla bilinen eser sonraki dönemlerde *İmam Ca’fer Buyruğu* diye meşhur olmuştur. Bu eser ilk defa Sefer Aytekin tarafından “Buyruk” adıyla ve eserin üslûbu muhafaza edilerek neşredilmiştir, (Ankara, tarihsiz). Daha sonra farklı isimler ve müellifler tarafından yeni metinler ilave edilerek müteaddit defalar neşredilmiştir.

¹³ Mesela, Hacı Bektaş İlçe Halk Ktb., 101 numarada kayıtlı nüsha “*Fütüvvetnâme-i Ca’fer Sadık*” adını taşır. Keza, Millet Ktb., Şer’iyye 902 ve 1009/2, Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1 numaralı *Fütüvvetnâme* nüshaları “*İmam-ı Ca’fer Hz. Peygamber’den rivayet ediyor ki ...*” diye başlar. Ancak bu eserlerin ve rivayetlerin İmam-ı Ca’fer’e nisbeti şüphelidir. Bk., Toufic Fahd, “*Ca’far as-Sadık et la Tradition Scientifique Arabe*”, Le Shiisme İmamite, Paris, 1970, 133 vd.

¹⁴ İbn Batûta, *Tuhfetün-Nuzzâr fî Ğarâibi’l Emsâr*, Kahire 1928, c.I, 181.

¹⁵ Sema: Tarikat müntesiplerinin cezbe haliyle ayakta zikretmeleri, dinî musiki ve ilahileri dinlemeleri manasına gelir. Bk., M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul 1983, c. III, 162.

¹⁶ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 2. Baskı, Beyrut, 1979, c.I, 462-463.

Arayışlar

Rasulüllah'a "Ya Rasulallah artık dönme, yerler, gökler, cennet, cehennem cümle alem seninle beraber döner," dedi.¹⁷

Aynı anekdot biraz daha farklı bir şekilde Razavî'de şöyle yer alır: "Yemekten sonra fütüvvetdârların gülbank çekmeleri¹⁸ iki sebebe istinadendir: Hz. Rasûl kırklara yetiştiği vakit bir tane üzümü ezüp, şerbet edüp kırklar onu nûş ettikten sonra bülend avaz ile gülbank çekmişlerdir. Ashab-ı Suffe her ne zaman yemek yerlerdi sofraya duasından sonra gülbank çekerlerdi."¹⁹

Bu kıssa, temel unsurlar aynı olmak üzere çeşitli nüanslarıyla Bektâşîler tarafından da nakledilir. *Buyruk*'da bu konuda nakledilenler özetle şöyledir: "Hz. Peygamber Mirac'dan dönerken Mina'da bir kubbe ilgisini çekti ve kapıyı çalıp içeri girdi, oradakilerin kimler olduğunu sordu. Oradakiler, kırklarız, kırkımız birbirimizin aynıyız, dediler. Bir kişinin eksik olduğunu görünce kimin eksik olduğunu sordu; onlar, Selman'ın bulunmadığını söylediler. Kırklar pîrlerinin Aliyü'l-Murtaza, rehberlerinin Cebrail (as) olduğunu söylediler. Bir müddet sonra Selman Fars'dan geldi. Yanında bir üzüm tanesi vardı. Seyyidü'l-Hâdim olarak üzümü pay etmesini Hz. Peygamberden istediler. Hz. Peygamber Cebrail'in işaretiyle üzümü ezip şerbet etti ve kırklara pay etti. Kırklar mesti elest oldular, "Allah" deyip, üryan ve püryan semaya kalktılar, Hz. Muhammed dahi semaya kalktı, mübarek imamesi başından düştü, kırk pare edip bellerine bağladılar."²⁰

Bektâşî rivayetinde kırkların kimliği kimse tarafından bilinmez, sadece Hz. Ali ve Selmân Fârisî'nin kırklardan olduğu tasrih edilir. Halbuki Burgâzî Fütüvvetnâmesinde kırklar Ashab-ı Suffa'ya hamledilerek kıssa adeta realize edilmiştir. Bektâşîler bu toplantıya "kırklar cemi" derler. Bunun anısına dergahın büyük cem odasına "kırklar meydanı" da denilir, yapılan cemde bu olay yeniden canlandırılmış olur. Bektaşîler ve Aleviler tarafından yapılan cem

¹⁷ Gölpınarlı, "*Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi*", İstanbul Üni. İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XV, Nu: 1-4, 1953-1954, 136. Razavî, kırklar meclisini, yemekten sonra gülbank okumanın senedi olarak zikreder, (Muhammed b. Seyyid Alaaddin el-Hüseyn, *Miftâhu'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvveti ve'l-Hakâik (Fütüvvetnâme-i Kebîr)*, Millet Ktb., Şeriyye 902, v. 62 b). Kütüphanelerimizde yazma halinde pek çok nüshası bulunan bu eserin mezkur nüshası kullanılmıştır.

¹⁸ Metinde "es-Salât çekmek" olarak ifade edilmiştir. Bu bir gülbank çeşidi olduğu için biz "gülbank" kelimesini kullandık.

¹⁹ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr* Millet Ktb., Şeriyye 902, v. 62 b.

²⁰ *Buyruk*, haz. S. Aytekin, 7-12; *Buyruk*, haz. A.A. Atalay, İstanbul, 1993, 13-23. Aynı bilgi özetle bir Alevî dedesi tarafından Y.Ziya Yörükân'a anlatılmıştır, bk, "*Anadolu Alevileri Tahtacılar*", Darul Fünûn İlahiyat Fak. Mec., sene 2, S. 8, 1928, 115-116.

törenlerinin farklı biçimleri, bu rivayette anlatılan “kırklar cemi”ne dayandırılır.²¹

Fütüvvet ehlinin pîr tutunma, yol atası ve yol kardeşi edinme törenleri, Bektâşî ve Alevîlerin “ikrar ayini” ile büyük benzerlik arz eder. Özellikle “yol kardeşi edinme” geleneği ve bunun için yapılan tören esas itibariyle Ahiler, Bektaşîler ve Alevîler arasında aynı şekilde uygulanmaktadır. Nitekim Melikoff, bu törenin Bektâşîliğe Ahilik vasıtasıyla geçtiğini kabul eder.²² Bektâşîlikte buna “musahiplik” de denir. Genellikle aileler arasında yapılan musahiplik töreni Alevîler için daha mühimdir.²³ Bektâşî ve Alevîlerde musahipliğin erkanı, İmam-ı Cafer’e nisbet edilen “Buyruk” adlı eserde, etraflıca açıklanmıştır.²⁴

Bektâşî ve Alevîlerin törenlerine, Ahilerden farklı olarak kadınlar da iştirak eder. Nasırî Fütüvvetnâmesindeki “*Asitanede kadın oturmalıdır, çünkü bu töhmete yol açar*”²⁵ şeklindeki ifade, Ahi zaviyelerinde Bektâşî tarikatındaki kadınlı-erkekli ayin ve zikirlerin bulunmadığına işaret etmektedir. Ancak Ö. L. Barkan’ın zaviye vakıflarına dair Defter-i Hakânî kayıtları üzerinde yaptığı araştırmada; Kız Bacı, Ahi Ana, Ahi İslam zevcesi Ahi Fatma, Sakari Hatun, Hacı Fatma²⁶ gibi kadınların zaviye sahibi olmaları, üstelik içlerinde Ahi unvanlıların da bulunması, Türk aile geleneğinin bir gereği olarak kadınlara verilen değeri ve liyakat sahibi kadınların Ahiler arasında üst makamlarda bulunmasının yadırganmadığını gösterir.

Burada Fütüvvetnâmelerde anlatıldığı şekliyle “yol atası ve yol kardeşi edinme” törenini nakledip, bu çerçevede diğer törenleri de dikkate alarak bir değerlendirme yapacağız. Razavî’nin eserinde bu tören şöyle tavsif edilir:

“Talib ol mecliste atalığa ve kardeşliğe kimi seçerse onlara gücü yettiğince bir tuhfe (hediye) çekmek için tercümanın nakîbe suna ve “Fülanı atalığa ve filanı kardeşliğe kabul eyledim” diye. Sonra nakîb* talibin eline yapışıp saff-ı niâle (peymançe, kapı arkası) gelip selam verip diye ki, “Bu aziz

²¹ Bk., İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, çev., T. Alptekin, İstanbul 1993; 65-66; İ. Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik*, İstanbul 1990, 312-315.

²² Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 91.

²³ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 90.

²⁴ *Buyruk*, haz., S. AYTEKİN, 38-49.

²⁵ Nasırî, *Fütüvvetnâme*, 339.

²⁶ Barkan, “*Kolanizatör Türk Dervişleri*”, 302-303, 320.

* Nakib: Ahilikde beşinci mertebede bulunan, merasim erkanını bilen ve mahfil ehlini lütfu keremle yerli yerine oturtan kimsedir. “Füke” de denilir.

Arayışlar

kardeşin bu makam-ı insafta durmaklığından murad odur ki, bu mecliste siz ihtiyarların huzuru şeriflerinde nim-tarik** olmak ister. Fülân ihtiyarı yol atalığa, fülânı kardaşlığa kabul kıldı. Dünyada muhabbet için ve ahirette şefaât için haklarında ne buyurursunuz?” diye. Mahfil ehli, “mübârek olsun” diyeler. Nakîb, “Elfaz-ı dürer-i bariniz müzdüne Muhammed’e salavat verelim” deyip tuhfeleri yol ata ve iki yol kardeş önlerine koya. Sonra arka arka saff-ı niâle gelip talibin eline yapışıp, yol atasının önüne götüre. Talib dahi iki dizinin üstüne çöke, otura. İki kardeşleri dahi gelip biri sağında biri solunda oturalar.

Sonra ata-oğul sağ ellerin baş parmaklarını birbirine mukabil koyup el tutuşalar. Ellerin üzerine bir mendil örteler. İki kardeş de talib’in eteğine yapışıp yol ataya kulak vereler. Yol atası, “*Ey ademoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır. Bana kulluk ediniz, doğru yol budur, demedim mi?*”²⁷ ayetlerini okur. Sonra yol kardeşleri ellerini atayla oğulun elleri üzerine koyarlar. Yol atası diğer elini ellerin üzerine koyup biat ayetini²⁸ okur, ve şöyle nasihat eder: “Büyüklük Allah’ın işleri içindir, şefkat Allah’ın mahlukatı içindir. Dünyada müsamaha içinde, ahirette şefaât içinde ol. Ey oğul nereye gidersen izzet ve hürmet ile git; nereye oturursan edeb ile otur; ne söz söylersen hikmet ile söyle, yoksa kulak ver, dinle; durduğun zaman hizmet ile dur”, der. Ve on iki nefes dahi verir.²⁹

** Nim-tarik: Ahilikte ikinci mertebe, üstadı, piri yahut yol atası ve iki yol kardeşi olan ve onlardan terbiye görmüş bulunan kimsedir.

²⁷ KK, 36 Yasin, 60-61.

²⁸ KK, 48 Mücadele, 10.

²⁹ Gölpınarlı, “Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin’in Fütüvvetnâmesi”, İÜİFM, c. XVII, Nu:1-4, 1955-1956, 96. Müellif bu on iki nefesi sual-cevap faslında şöyle sıralar: *Yol atandan sana ne yetişir Cevap ver ki. On iki nesne 1. Ahd, 2. Akd, 3. Nasihat, 4. Emanet, 5. Galibe nazil olmak, 6. Sohbet, 7. Muhabbet, 8. Üstad-ı nefis olmak, 9. Hıfzû'l-lisan, 10. Himmet, 11. Muvafakat, 12. Nefs-i heva, (v. 112b). Ancak bir başka Fütüvvetnâme’de bu on iki nefes, üstad, yol atası ve yol kardeşleri arasında üçer adet paylaştırılarak şöyle sıralanır: Üstadın üç nefesi: 1. Zâhirin pâk, bâtının sâk et, 2. Pîr-i Hüdâ’yı gökçek bil, 3. Pîr nazarında hizmet et. Yol atasının üç nefesi: 1. Şeriatte dilin şahadette olsun, 2. Tarikatta elin sehavette olsun, 3. Hakikatte ayağın ibadette olsun. Sağ yol kardeşin üç nefesi: 1. Şeriat od(ateş)dur. Zira çerağı ondan yakarlar, görmediğini gösterir, her kişiye miktarını bildirir, pişmeyi pişirir, 2. Tarikat yeldir yel nefestir, nefes ikrardır, ikrarı olmayanın imanı yoktur, 3. Marifet sudur, murdarı su ile yurlar(yıkarlar) pak olur. Abdest alıp namaz kılmaktır. Hakikat türabdır. Benlikten geçip özünü meyyit mesabesinde bilip yetmiş iki millete bir nazarla bakmaktır Sol yol kardeşin üç nefesi: 1. Bir işarettir, el içinde şeriat emrinde şehadet kelimesine işarettir. Kelime-i şehâdet imanın seccadesidir, 2. Tarikatta şehâdetin nuru imandır, 3. Hakikatte amentübillah demektir, yani canı gönülden iman getirdim ahdimden dönmez demektir. Bk. Fütüvvetnâme, Millet Ktb., Şer’iyye 900, v. 39 b-40 b. Bu nasihatlar aynen Bektâşiler tarafından benimsenir. Bk. Ahmet Rifat, *Mir’atü'l-Makâsıd*, 273-274.*

Yol ata ve yol kardeşler şu ahid üzerine sözleşirler: “Eğer yarın Hakk dergahında ve peygamber huzurunda kabul benim olursa sızsiz cennete girmiyem ve eğer kabul sizin olursa bensiz cennete girmeyesiz ve bana şefaata edesiz.”

Bu ahd üzerine Fatıha okunur. Nakıbler tekbir getirir gülbank çekerler. Talib nim-tarık olmuştur, bundan sonra artık sahib-i tarık olması gerekir.”³⁰

“Yol atası ve-veya yol kardeşi seçme” geleneği cemaat yapısına sahip topluluklarda sosyal dayanışmayı, yardımlaşmayı ve sosyal güvenliği sağlayan bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır.³¹ H. İncalcık Osmanlı Beyliği’nin kuruluş aşamasında aynı geleneğe bağlı silahlı birliklerin kurulduğunu ve sosyal hayatta bu olgunun Ahiler tarafından uygulandığını ve diğer tarikat zümrelerine örnek teşkil ettiğini belirtir.³² Nitekim Anadolu’da, ilk örneklerini Ahilikte gördüğümüz bu gelenek, Bektâşî, Alevî, Nusayrî ve Yezîdîlerde de benzer motiflerle ortaya çıkmıştır. Ahiliğe katılmak isteyen çırağın kendisine yol atası seçmesi Bektâşîlik ve Alevîlikteki “rehber”e; yol kardeşleri ise musahibe karşılıktır. Yezîdîlerde ve Ehl-i Hakk (Ali İlahiler)’da görülen ahiret kardeşliği edinme³³ geleneği ve merasimleri bu gelenekle büyük ölçüde örtüşür. Ancak bu zümrede yol kardeşliği kadın-erkek arasında yapılır. Diğer taraftan yol atası edinme geleneğiyle Nusayrîlerin mezhebe girecek çocuk için müşid,³⁴ Yezîdîlerin sünnet olacak çocuk için kirve³⁵ seçme geleneği arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir. “Yol ata ve yol kardeş edinme” geleneğiyle aynı motifleri taşıyan bir başka gelenekte, düğünlerde gelin ve damadın “sağdıç” edinmeleridir. Eski Türk kültüründen intikal eden bu gelenek, günümüzde şehirlisiyle köylüsüyle halk arasında hâlâ varlığını sürdürmektedir.³⁶ Bütün bu benzer motifler, “yol atası ve yol kardeşi edinme” geleneğinin Anadolu’nun her

³⁰ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şeriyye 902, v. 50 a-52 a.

³¹ Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, 97-98. Müellif bu geleneğin sosyal yönüne dikkat çeker.

³² Bk., Halil İncalcık, “*Osmanlı Devletinin Kuruluşu Problemi*”, Doğu Batı, sayı 7, Ankara 1999, 16, 19.

³³ Bk., İslam Ans., “*Yezîdîler*” ve “*Ehl-i Hakk*” maddeleri. Ayrıca Yezîdîlik ile ilgili, Djelal Noury, *Le Diable Promu “Dieu”: Essai sur le Yezidisme*, Constantinople 1910, 44; Ahmet Turan, “*Yezîdî Din Adamları*”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Der, S. 4, Samsun 1990, 125-126.

³⁴ Fığlalı, *Çağımızda İtikâdi İslam Mezhepleri Tarihi*, 4. Baskı, Ankara 1990, 190-191.

³⁵ Ahmet Turan, “*Yezîdîlerin Toplumsal Yaşayışları*”, OMÜİFD, S. 5, Samsun 1991, 70-71. Bu gelenek Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde de görülür.

³⁶ Bk., Bahattin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, 271-273.

Arayışlar

bölgesine yayılmış, göçebe ve yarı-göçebe topluluklarda yerleşmiş olduğunu göstermektedir.

Ahilerin törenlerinde nakîblere tevdi edilen görevler, Bektâşî ve Alevîlerde çeşitli ehil kimselere verilen, on iki görev belirlenmiştir. Bunlar, dede, rehber, gözcü, çerağcı, zakir, ferraş, saka, sofracı, pervane, peyk (haberci), iznikçi ve bekçidir.³⁷ Bu görevlilerin dışında fütüvvet mahfillerinde olduğu gibi mahfil ehlinin yerleri on iki makam, post olarak belirlenmiştir. Baba postu, aşçı postu, ekmekçi postu, nakîb postu, atacı postu, meydancı postu, türbedar postu, kilerci postu, kahveci postu, kurbançı postu, ayakçı postu ve mihmandar postu.³⁸

Çarûb (süpürge) çekmek iki zümrenin törenlerinde görülen ortak unsurlardan birisidir. Ahilikte süpürge, Nakîb'in mahfil işareti, maddi ve manevi temizlik sembolü olarak belli kaideler içinde kullanılır.³⁹ Süpürge, Bektâşîlerde ayinin bitişine; Alevîlerde Meydancı tarafından, yeni taliplerin tarikata giriş töreni tamamlandıktan sonra ayinin ikinci safhasına işaret olarak kullanılır.⁴⁰

Fütüvvet ehlinin töreninde nakip ve talip saff-ı niâlde durup niyaz ederken, Bektâşîlerin ikrar ayininde talib "dâr"a durmaktadır. Ancak saff-ı niâl odanın girişidir. Dâr ise odanın ortasıdır. Bununla beraber her iki mekanda aynı maksat ile kullanılır. Her iki zümrede de şeyhten niyazı (isteği) olanlar, veya hata edip tevbe edenler veya bir da'vanın hallini isteyenler bu mekanda durur.

Törenlerde ortak olan bir husus da nakîblerin ve taliblerin tören esnasında yürüme ve şeyhin karşısında duruş vaziyetidir. Bu yürüyüş şeklinde, önce sağ adım atılır; sol adım onun yanına getirilir ve sağ ayağın baş parmağı sol ayağın baş parmağının üzerine konulur. Eller ise yine sağ el üste gelecek şekilde ve parmakları düz tutup uzatarak çapraz vaziyette göğüse konulur. Buna "niyaz" duruşu denilir.⁴¹

³⁷ Ahmet Rıfat, *Mir'âtü'l-Makâsıd*, 272; Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, 201-202; Fığlalı, *Türkiyede Alevîlik Bektâşîlik*, 336-338; Erdoğan Kutluay, *Alevîlik Bektâşîlik*, İstanbul 1993, 59.

³⁸ Ahmet Rıfat, *Mir'âtü'l-Makâsıd*, 270-271; Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, 200-201; Oytam, 202-203; Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, 339. Bazı kaynaklarda Baba postundan sonra müşid postu ve rehber postu yer alır. Baha Baid, "*Sofiyan Süreği*" Türk Yurdu, c.IV, Nu:22, Teşrin-i Evvel, 1926, 326-327'de bu makamları Bektâşîlik ve Alevîliğe göre biraz daha farklı sayar.

³⁹ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer'iyye 902. v. 38 b, 62 b.

⁴⁰ Baha Said, "*Sofiyan Süreği*", 342; Noyan, *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, 310; Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, 218-219.

⁴¹ Gölpınarlı, "*İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*", İÜİFM, c. XI, Nu: 1-4, 1949-1950, 67.

Fütüvvetnâmelerde su verme adabı açıklanırken su veren kişinin uyguladığı belirtilen bu duruş tarzı, muhtemelen muahhar dönemelerde bütün törenlerde uygulanmağa başlamıştır.⁴² R. Soykut bu yürüyüş ve duruş tarzını şöyle yorumlar: “Sağ ayak akli, sol ayak ise hissiyatı temsil eder. Baş parmakları üst üste bindirmekle; insanoğlunun genellikle bütün işlerine hislerinin tesiri altında başladığını, ama yetişip olgunlaştıkça aklını kullandığını; aklını hislerine yardımcı kıldığını; iyiyi-güzeli, doğruyu-hayırlıyı bulabildiğini, şeklen ifade etmiş olmaktadır”.⁴³

İntisap törenlerinde talibe nasibin verilmesini müteakip şerbet sunulur. Bu iş, Arap Fütüvvet geleneğinden mülhem olarak Ahilerde tuzlu su, Alevîlerde duru su, Bektâşîlerde ise tatlı şerbet ikram edilerek gerçekleştirilir.⁴⁴

Ahiler ile Bektâşîler arasındaki ayinlerde göze çarpan ortak bir unsurda nasihatlardır. Nasihatların Türkçe oluşu ve nasihat verme üslubu yanında; bilhassa Bektâşîlerin düsturu haline gelmiş “*gelme, gelme; dönme dönme; gelenin malı, dönenin canı*” şeklindeki öğüt,⁴⁵ fütüvvet ehli tarafından “*gelenin malı, gidenin başı gider*” şeklinde söylenir.⁴⁶ Yine “*Şeriatte üstüvâr ol, tarikatta payidar ol, hakikatte haberdar ol*” öğüdü de fütüvvet ehli ve Bektâşîler tarafından aynen talibe telkin edilir.⁴⁷

Fütüvvetnâmelerden Bektâşîliğe geçen önemli unsurlardan birisi de erkan ve adab ile ilgili soru ve cevaplardır. Bir Türkçe *Fütüvvetnâme*de yer alan sual-cevap faslındaki şu ifadeler bunu açıkça göstermektedir: “*Eğer deseler kim pîrin safâ nazar kıldığı vakit elin kande idi ve başın kande idi? Cevap: Elim başımda, başım elimde idi. Eğer deseler dokuz yüz doksan dokuz pîri kimdir? Cevap: De ki, el-Hâc Bektaş Velî'dür. Ya Hacı Bektaş Velî'nin pîri kimdir? Cevap. Hz. Ali'dür. Eğer deseler Hz. Ali zamanında Hacı Bektaş yok idi. Cevap: Onların usûlüdür, ne gâibdür ne hâzır, Hz. Ali gibi bir erdür.*”⁴⁸

Baha Said fütüvvet erkan ve adabında yer alan sual-cevaplardan on altısının aynen Bektâşîliğe geçtiğini ifade eder ve bunlara “onaltı yadigâr-ı fütüvvet” denildiğini söyler. Bunlar şöyle sıralanır: “*Mertlik nedir? Yeri gördüm*

⁴² Refik Soykut, *İnsanlık Bilimi Ahilik*, Ankara 1980, 49.

⁴³ Aynı yer.

⁴⁴ Gölpinarlı, “*İslam ve Türk İllerinde*”, 68.

⁴⁵ Baha Said, “*Sofiyân Süreği*”, 336.

⁴⁶ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 51 b.

⁴⁷ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 43 a.

⁴⁸ *Fütüvvetnâme*, Millet Ktb., Şer'iyye 1009, v. 64 a-b. Ayrıca krş., Gölpinarlı, “*İslam ve Türk İllerinde*”, 69.

Arayışlar

mert oldum. Zindelik nedir? Pîri gördüm zinde oldum. Başda ne var? Tac-i devlet. Alnımda? Namaz-ı taat. Kanımda? Feth-i kudret. Gözümde? Nur-u velâyet? Kulağımda? Benk-i Muhammed. Burnumda. Rayihâ-i cennet. Ağzımda? İman-ı şehadet. Göğsümde? Kur'an-ı hikmet. Elimde? Dest-i velâyet. Belimde? Kemer-i hidayet. Dizimde? Dem-i hizmet. Ayağımda? Erkan-ı meşâyih. Ardımda? Ecel. Önümde? Kısmet.”⁴⁹

Sual-cevap fasıllarında yer alan diğer müşterek unsurlara gelince:

Erkân-ı tarikat: İlm, hilm, rıza, şükr, zikr, uzlet

Beyân-ı tarikat: İrâdet, icazet, zühd, takva, kanaat, güzel ahlâk.

Vacibât-ı tarikat: İhsan, ünsiyet, halk (tırış), terk, havf, şevk.

Ahkâm-ı tarikat: Sehâyet, marifet, yakîn, sabr, tevekkül, tefekkür.⁵⁰

Diğer tarikatlarda da görülen ancak Fütüvvetnâmeler ile Hacı Bektaş Velî'nin Makâlât'ı⁵¹ arasında benzer ifadeler ile açıklanan dört kapı kırk makam telakkisi iki zümre arasındaki müşterek unsurlardandır. “Şeriat” “tarikat”, “hakikat” ve “marifet” olarak bilinen bu kapıların makamları ise onar tanedir. Fütüvvetnâmelerde Şeriatin makamları “İman, namaz, zekat, oruç, hac, helal kazanç, haram yememek, şeriat evine girmek, çağrıldığında Allah rızası için gazaya gitmek, emr-i maruf ve nehy-i anil münker”; Tarikatın makamları: “Tevbe, tırış olmak, mürid olmak, havf ile reca arasında olmak, lezzeti terk, hizmet, evrad okumak, pîrin icazetiyle okumak, nasihat, terk-i tecrid”; Hakikatın makamları: “Toprak olmak, yetmiş iki millete bir gözle bakmak, iyi lokma yemeye yönelmek, mahlukatın kendisinden emin olması, kimseyi incitmemek, fukarayı geri çevirmemek, Hak yolunda malını harcamak, sırrı saklamak, münacaat-ı Teâlâ, gözünü açıp ilim öğrenmektir”; Marifet makamları: “Edeb, nefs-i cevr etmek, haram lokmadan perhiz kılmak, sıdk ve ihlas, haya, hilmü'nefs, din-i mübîn-i bilmek, kurb ve visal, kendini bilmek,”⁵² olarak sıralanır.

⁴⁹ Baha Said, “*Bektâşilik I*”, TY, c.V, Nu: 26, Şubat 1927, 214-215. E. Behnan Şapolyo, *İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi*, İstanbul 1964, 304. Bunların Bektâşiliğe göre izahı için bk., Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektâşilik*, 156-160.

⁵⁰ *Fütüvvetnâme*, Ankara İl Halk Ktb., 335/2 v. 40 b; *Fütüvvetnâme*, Milli Ktb., A 5594/7 v. 92 b. Bu bilgiler sual-cevap faslı bulunan hemen her *Fütüvvetnâme*'de yer alır. Aynı bilgilerin Bektâşî kaynaklarına gelince; bk., *Buyruk*, 21-26; Ahmet Rıfat, *Mir'âtü'l-Makâsıd*, 273-274; Birge, *Bektâşilik Tarihi*, 230; M. Tevfik Oytam, *Bektâşiliğin İç Yüzü Dibi Köşesi, Astarı Nedir*, 7.baskı, İstanbul 1979, 404-406; Şapolyo, *İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi*, 228.

⁵¹ Esad Coşan, bu eser üzerinde bir çalışma yapmış ve bu eseri neşretmiştir, bk., *Hacı Bektaş Velî, Makâlât*, Ankara, tarihsiz.

⁵² Bu makamlar; *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 2 b-3 a; *Fütüvvetnâme*, Şeriyye 1009/2, v. 10 b-11 b; *Fütüvvetnâme*, Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1, v. 8 a-11 a'dan

Makâlât'ta ise bu makamlar, şeriat makamı: "İman, ilim, ibadet, helal kazanç ve haramdan kaçınmak, evlilik, cinsi hayattaki yasakları bilmek, sünnet ve cemaat ehliinden olmak, şefkat, temizlik ve emr-i ma'ruf nehy-i münker"; tarikat makamı: "Tevbe, mürid olmak, tıraş, mücahede-hizmet, havf u ümid, hırka, seccade, zembil ü hidayet, sahib-i cemiyet ve sahibi-i nasihat, aşk ve şevk ü safa"; hakikat makamı: "Toprak olmak, yetmiş iki millete bir gözle bakmak, eline geleni men kılmamak, mahlukatın kendisinden emin olması, mülk ıssına yüz sürüp yüz suyun bulmak, hakikat sohbetinde esrar söylemek, seyr-i sülük, sır saklamak, münacaat, Hak Teâlâ'ya ulaşmak ve vuslat"; marifet makamı: "Edep, korku, perhizkarlık, sabır, haya sehavet, miskinlik, ilm, marifet ve kendini bilmek" şeklinde sıralanır.⁵³

Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetnâmesinde* sual-cevap faslında "Eğer sorarlarsa ki tarikat içinde bir suçlu kişinin boynuna seng asarlar, sengden ayrı nesne asmazlar, sebep nedir?"⁵⁴ sorusuna şu cevap verilir: Musa (as) tenini kimseye göstermediği için kavmi onun hakkında güman ediyordu. Bir gün Nil'de yıkanmak için elbiselerini çıkardı üzerine bir taş koyup suya girdi. Yıkandıktan sonra çıkarken taşın elbiselerle beraber yuvarlandığını görünce arkasından koşturdu. Taş, Mısır şehrinin bir ucundan girdi, öbür ucundan çıktı ve durdu. Musa (as) elbiselerini alıp giymesine rağmen öfkesini yenemeyerek asasıyla taşa on iki kere vurdu ve taş on iki delik oldu. Taş dile gelip, Allah'ın emriyle yuvarlandığını ve yuvarlanma sebebini söyledi Musa (as) taştan özür diledi, hata tercümanı okudu. Taşı bir iple boynuna asdı. Musa (as)'nın kavmi susuz kalınca, dua etti ve Allah'ın izni ile bu taştan su aktı ve Musa (as) kavminin on iki boyu ayrı ayrı delikten akan sudan istifade ettiler.⁵⁵

Burada suçlu kişi alameti olarak zikredilen boyna takılan taş,-anlatılan kıssaya istinaden, on iki delikli veya köşeli olduğunu da söylemek mümkündür-Bektâşî babalarının boyunlarına taktıkları yuvarlağa yakın on iki köşeli "teslim taşı" veya "tılsım taşı" denilen taşın aynısıdır. Dahası Bektâşîlerin teslim taşı

nakledilmiştir. Ayrıca Eşref b. Ahmed'de bu makamları manzum olarak nakleder, bk., *Fütüvvetnâme*, nşr. O. Bilgin, İstanbul 1992, 34-40.

⁵³ Bk., *Makâlât*, 19-22, 23-28, 29-30.

⁵⁴ "Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetnâmesi*", 118; *Fütüvvetnâme*, Ankara İl Halk Ktb., 355/2, v. 40 a.

⁵⁵ "Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetnâmesi*" aynı yer. KK, 2 Bakara, 60 kıssanın bir taştan su akması kısmına havidir. "Musa (çölde) kavmi için su istemişti de biz ona: Değneğinle taşa vur demiştik, derhal (taştan) oniki kaynak fişkırdı, her bölük içeceği kaynağı bildi. (Onlara): Allah'ın rızından yiğün, için, sakan yeryüzünde bozgunculuk etmeyin, dedik".

Arayışlar

hakkındaki inançları da yukarda naklettiğimiz kıssaya dayanır. Bu taş aynı zamanda on iki imama işaret olarak kabul edilir.⁵⁶

Fütüvvetnâmlerde müstakil dükkan açma hakkının elde edildiği törenlerde talibe “şedd” denilen bir çeşit kuşak kuşatılır. Bu kuşağın kuşatılması ile ilgili erkan ve yorumlar Bektâşîliğe “tığ bend” olarak geçmiştir. Şedd kuşanılırken üç düğüm atılır. Sonra şeddin uçları bağlama şekillerine göre sağ ve sol taraftan kuşağın içine sokulur veya salınır. Buna “tekmil” denir.⁵⁷ Fütüvvetnâmelerde şeddin üç düğümlü bağlanışının “ahde, bey’ate ve vasiyyete” işaret ettiği ifade edilir.⁵⁸ Bektâşîlikte de şeddin aynısı olduğu ifade edilen⁵⁹ tığ-bende üç düğüm atılır ve meydana girmek isteyen tâlibin boynuna takılarak meydana getirilir. Bu üç düğümün Bektâşîlikte olduğu gibi, fütüvvet ehlinde de ahlâkî düstur olan “eline, beline, diline sahip olmak” manasına işaret olduğu kabul edilir. İ. Melikoff, bu üçlemenin Mani dinindeki, “ağzın mührü, elin mührü ve kalbin mührü” şeklindeki üç mühürden iktibas edilmiş olduğunu söyler.⁶⁰ Ancak aynı benzerlikleri ifade eden ahlâkî düsturlar İslâm’ın temel kaynaklarında da yer almaktadır. Hz. Peygamberin bilinen iki hadisini nakledelim: “Müslüman, diğer müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.”⁶¹ “İki dudağı ve iki bacağı arasına garanti verene, cenneti garanti ederim.”⁶² Hz. Peygamberin bu sözleri atalarımız tarafından didaktik olarak kolay kavranılabilecek, unutulmayacak şekilde seciyeli şiirsel bir üslûp ile ifade edilmiştir. Bektâşîlikte bu üç esasın kişinin ahlâkî davranışlarının özünü teşkil ettiği anlayışıyla “edeb” kelimesinin “ele, dile, bele sahip olmak” anlamına geldiği yorumu yapılmıştır.

⁵⁶ Hikmet Tanyu, *Türkler’de Taşla İlgili İnançlar*, Ankara 1987, 162; Noyan, *Bektâşîlik Alevilik Nedir*, 243-244; Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik*, 171-172; Fıglalı, *Türkiye’de Alevilik Bektâşîlik*, 317-318.

⁵⁷ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer’iyye 902, v. 13 a; “*Seyyid Hüseyin’in Fütüvvetnâmesi*”, 102.

⁵⁸ *Fütüvvetnâme-i Selmân Pâk*, v. 32 a; *Fütüvvetnâme*, Milli Ktb., A 5594/7, v. 92 b. Bektâşî geleneğinde de tığ bend “ahde, bey’ate ve vasiyyete işaret” eder. Bk. Ahmet Rifat, *Mir’âtül-Makâsîd*, 269.

⁵⁹ Bk., Gölpınarlı, “Şedd” md., İA, cXI, 381; aynı yazar, “İslâm ve Türk İllerinde” 67; Noyan, *Bektâşîlik Alevilik Nedir*, 241-242, 246-247.

⁶⁰ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 123-129. Müellif burada Maniliğin Uygurların dini olduğuna dikkati çekerek bu tesiri mümkün görür. A. Y. Ocak da bu görüşü benimser. Bk. “*Bektâşîlik*” md., DİA, c.V, 376.

⁶¹ Buharî, *es-Sahîh*, Kitâbu’l-İmân, 3.

⁶² Buharî, *es-Sahîh*, Kitâbu’r-Rikâk, 23.

Ahilerde görülen bu kuşanın kaynağını Gölpınarlı, eski İran kültüründe aramakta ve bunu Zerdüştlerin “kustî”si ile özdeşleştirmektedir.⁶³ Oysa, eski Türk kültüründe fütüvvet ehline benzer, kuşak kuşanan alpler teşkilatı mevcuttur. “T’ie-le” Türklerinden sayılan Ak Hunlarda, “kuşaklı” alpler arasında, yirmi kişiyi geçmeyen birlikler kurulmakta idi. Eski iç Asya usulünde, kadeh ve kılıç ile and içmek merasiminin Türklerde de devam ettiği bilinmektedir. And içmek, hem sadakat yemini vermek, hem kardeşlik kurmak idi. Ak Hunlarda sadakat yemini eden “kuşaklı” lardan biri ölünce, kalanların kendilerini ölene kurban etmekte olduğunu Prokop rivayet eder.⁶⁴ Kuşak, eski Türklerin din adamları kamların kıyafetlerinde vazgeçilmez tamamlayıcı bir unsurdur.⁶⁵ Aynı hususiyet Eröz’e göre, Bektaşî Alevî dedelerinin kıyafetlerinde kullandıkları kuşak için de geçerlidir.⁶⁶

Şedd veya kuşak kuşanma Ahilikte meslek sahibi olmanın alameti olarak kabul edildiği gibi Bektâşî ve Alevîlerde kemal ve olgunluk işareti sayılır. Bu nedenle Fütüvvetnâmelerde sıralanan ve Hz. peygamber’in izniyle Hz. Ali tarafından belleri kuşatıldığı kabul edilen on yedi kemer-beste hakkındaki kabuller aynen Bektâşîlik ve Alevîliğe geçmiştir. Bu on yedi kişi ve onların pîri oldukları meslekler şunlardır: Selmân-ı Fârisî berberlerin, Ömer b. Ümeyye peyk ve meddahların, Bilâl-ı Habeşî müezzinlerin, Bürüde-i Eslemî sancaktarların, Zü’n-Nun Mısri tabiblerin, Süheyb-i Rumî emir-horların, Hasan Basrî şeyhlerin, Kanber seyislerin, Kümeyl b. Ziyâd bazı şeyhlerin, Abdullah b. Abbas müfessirlerin, Malik-i el-Eşter beylerin ve silahşörlerin, Muhammed b. Ebî Bekr mimarların, Cömerd Kassâb kasabaların, Câbir-i Ensârî nakîblerin, Ebû Zer-i Gıffârî palan-duzların (semerciler), Ebu’d Derdâ riyazât ehlinin, Ebû Ubeyde reislerin.⁶⁷

Şeddin yanında, daha çok XVI. asırdan sonra yazılan Fütüvvetnâmelerde, “hırka” hakkında çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Bunlar muhtemelen diğer tarikatların tesiriyle kaleme alınmış eserlerdir. Zira hırka tasavvufî bir unsur

⁶³ Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde”, 83-85

⁶⁴ Emel Esin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul 1978, 89, 107.

⁶⁵ Bk., Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 4. Baskı, Ankara 1994, 93-94. Ancak fütüvvet ehlinde birinci derecede önem taşıyan kuşanın Kam kıyafetlerinde tali derecede olduğunu belirtmeliyiz.

⁶⁶ Mehmet Eröz, *Türkiye 'de Alevîlik ve Bektâşîlik*, 272-273.

⁶⁷ Bu liste, *Fütüvvetnâme*, Millet Ktb. Şeriyeye 900, v. 6 b-7 b esas alınarak sıralandı. Diğer Fütüvvetnâmelerde de sıralama veya meslek farklılıklarıyla aynı liste sıralanır, mesela bk., “*Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi*”, 83-84. Bektâşî literatüründe verilen listede ise bazı isim farklılıkları da vardır, bk., Ahmet Rifat, *Mir'âtül- Makâsıd*, 233-235; Oytam, *Bektaşîliğin İçyüzü*, 306-308; Fıglalı, *Türkiye 'de Alevîlik Bektâşîlik*, 274-276.

Arayışlar

olarak Ahiliğe girmiştir. Bununla birlikte burada konumuz çerçevesinde hırka hakkındaki yorumlara temas edilecektir. Hırka tasavvufta, müridin şeyhe bağlanması, kendi iradesinden geçip şeyhin iradesine teslim olmasını sembolize eder. Nitekim bir *Fütüvvetnâme*'de bu, şöyle ifade edilir: “*Hırka ve tâc giymek muvafakat manasınadır. Ehli tarik pîrin veya seyyidin elinden tevbe edip tâc ve hırka kabul edeler ta'lime muvafakat edenlerden olalar.*”⁶⁸ Hırka ve tâc ile ilgili sembolik yorumlar bazı Fütüvvetnâmelere önemli yer teşkil ederler.⁶⁹ Fütüvvetnâmelere göre hırka ve tâc, Hz. Peygamber'e miraca çıkmadan önce Cebrail tarafından fütüvvet kuşağı ile beraber Allah'ın emriyle cennetten yakut ve inciden yapılmış bir köşkten kıymetli mücevherattan yapılmış bir sandık içinden alınıp getirilmiş ve törenle ona giydirilmiş ve sonra beraberce mirac yolculuğuna çıkmışlardır.⁷⁰

Manevi fakr sembolü⁷¹ olarak kabul edilen bu hırka Hz. Ali ve evladına intikal etmiştir. Fütüvvetnâmelere hırka ile ilgili anlatım, Şîî kabullere uygun düşer. Çünkü Şîa, bu konuda benzer bir rivayete istinaden hırkanın silsile ile on iki imama geçtiğine inanır.⁷² Bazı tarikatlardaki “ilbâsu'l-hırka” geleneği de aynı rivayete dayandırılmakta ve silsile Hz. Ali'ye ulaştırılmaktadır.⁷³ Ancak, bütün dini gruplar gibi Şîa ve tasavvuf ehli de kendi pratiklerini dinin ilk kaynağına, yani Hz. Peygamber'e isnat etme gayreti içindedir.⁷⁴ es-Sühreverdi bu konudaki hadisi⁷⁵ nakletmesine rağmen, zamanındaki şekliyle hırka

⁶⁸ *Fütüvvetnâme*, Ank. İl Halk Ktb., 355/2, v. 35 b.

⁶⁹ İstanbul Üni. Ktb, Türkçe Yazmalar, 6520'de kayıtlı *Fütüvvetnâme* (1 b-8 b) bu hususuta zengin bilgiye sahiptir. Nitekim müellifi eserini “*Kisvenâme*” (1 b), “*Tacnâme*” (2 a) diye isimlendirilir. Benzer yorumlara Bektâşî eserlerinde de rastlanır. Bk., Ahmet Rıfat, *Mir'atü'l-Makâsîd*, 215.

⁷⁰ *Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi*, 144; Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 9 b.

⁷¹ Fütüvvetnâmelere hırkanın manevi fakr sembolü olduğunu vurgulamak için Hz. Peygamberin “*Fakirlik benim övüncümdür. Ben diğer peygamberlere karşı onunla iftihar ederim*” hadisi nakledilir. Bk., *Fütüvvetnâme-i Ca'fer-i Sadık*, v. 19 b; *Fütüvvetnâme*, Ank. İl Halk Ktb., 355/2, v. 35 b. Hadis hakkında bk., Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c.II, 113.

⁷² Seyyid Hüseyin Nasr, *Essai sur le Soufisme*, Paris, 1980, 153-154. Bektâşîlerde hırkanın tevârüsen Ali evladına geçtiğini, sekizinci İmam Ali Rıza'dan evladı İbrahimü'l-Mucâb'a geçmiş ve Ahmet Yesevî vasıtasıyla Hacı Bektaş Veli'ye elifi tac, seccade, çerağ, sofraya ve alem ile birlikte intikal ettiği kabul edilir. Bk. Ahmet Rıfat, *Mir'atü'l-Makâsîd*, 215-216.

⁷³ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. S. Uludağ, İstanbul 1982, c. II, 1126; M. Kamil eş-Şeybî, *es-Sıla beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyü'*, 3.baskı, Beyrut 1982, c.I, 457-459.

⁷⁴ Nitekim hırka giyme ve giydirmeye hakkında da bir hadis rivayetine istinad edilir. Bk., es-Sühreverdi, *Avârifül-Meârif, Tasavvufun Esasları*, çev., H.K. Yılmaz-İ Gündüz, İstanbul 1990, 124.

⁷⁵ Bk., 71. dipnottaki hadis.

giymenin Hz. Peygamber döneminde bulunmadığını da teslim eder.⁷⁶ Nitekim eş-Şeybî, hırka giymenin Hz. Peygamberden çok sonra ortaya çıktığını tespit etmiştir.⁷⁷ İslam tasavvufu ile ilgili değerlendirmelerde bu nevî şekli unsurların Hint kültüründen kaynaklandığı iddia edilmiştir.⁷⁸ Eski Türk Kültüründe kamların dini törenler için giydiği giysilerin önemli bir parçasını da cübbe (hırka) teşkil eder.⁷⁹ Bilhassa Bektâşî dervişlerinin hırkası ile kamların cübbesi arasında bariz benzerlik ve aynıyet vardır.⁸⁰ Hırka ile beraber zikredilen “tâc”a dair de eski Türk kültüründen benzer unsurlar bulunmuştur.⁸¹

Burada üzerinde durulması gereken bir husus da, ilk teşkil edilen Osmanlı yaya ordusuna üniforma olarak ahi elbisesinin seçilmesidir.⁸² Âşıkpaşazâde, yeniçerilerin giydiği ak börkün Bektâşîliğe sonradan geçtiğini bildirir,⁸³ ki bu ak börk İbn Batûta tarafından “iki arşın uzunluğunda iki parmak eninde taylesanlı softan yapılmış beyaz sarıklar” olarak tavsif edilir.⁸⁴ Bu ak börke XII-XIII. asırlarda Denizli bölgesine yerleşen Türkmenlerde rastlıyoruz. “Uc Gazisi” diye anılan Mehmed Bey’in kendisine bağlı Türkmenlere kırmızı külâh yerine ak börk girdirdiği rivayet edilmektedir.⁸⁵ F. Sümer’in de Kayı boyu iskanına en fazla Denizli-Isparta havalisinde rastlandığını belirtmesi⁸⁶ Osmanlıların ve onlarla birlikte hareket eden Türkmenlerin ak börke yabancı olmadıklarını gösterir. Ayrıca anılan bölgede Anadoludaki ilk Ahilerin yaşadığına dair bulgular vardır.⁸⁷ Uclara gelip yerleşen ve asil bir sosyal tipi

⁷⁶ es-Sühreverdî, *Avârifül-Meârif*, 125.

⁷⁷ eş-Şeybi, *es-Sıla*, c.I, 459-460.

⁷⁸ İgnaz Goldziher, *Le Dogma et la Loi de L’İslam*, trad. F. Arın, Paris, 1920, 136. Müellif, Hindu Bhikshu cemaatinin giriş töreninde böyle bir elbise giyildiğini ifade ederek benzerliğe dikkati çeker.

⁷⁹ Şamanizm’de cübbenin şekli ve dikimi ilahi güçler tarafından belirlenir, Şamanın mensub olduğu obanın katkılarıyla hazırlanıp, dini bir törenle de ilahi güçlerin cübbeyi beğenip beğenmedikleri tesbit edilir. Bk., İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 91-92.

⁸⁰ Bk., Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektâşîlik*, 269-271; Fığlalı, *Türkiye’de Alevilik Bektâşîlik*, 315-318.

⁸¹ Bk., İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 94; Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektâşîlik*, 271-277; Fığlalı, *Türkiye’de Alevilik Bektâşîlik*, 318-319.

⁸² *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 45, 196; Barkan, “Kolanizatör Türk Dervişleri”, 283; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 6. Baskı, Ankara 1994, 511-512.

⁸³ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 196. Müellif bu börkü “elifi tac” diye isimlendirir.

⁸⁴ İbn Batûta, *Tuhfetü’n-Nuzzâr*, c.I, 181.

⁸⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 3.baskı, İstanbul 1993, 514.

⁸⁶ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1992, 176-179.

⁸⁷ Bk. Cahen, “İlk Ahilere Dair”, çev. M. Öztürk, *Belleten*, c.L, S. 197, 1986, 593. *Vilâyetnâme*’ye göre Ahi Evren de bir müddet Denizli’de ikamet etmiştir, bk., *Vilâyetnâme*,

Arayışlar

temsil eden Gaziler, Türk geleneğinde asalet ve soyluluk ifade eden ak rengi, kendilerini diğer Türkmenlerden ayırt eden bir vasıf olarak başlıklarında kullanmışlardır. Bu başlık Orhan Bey zamanında yeni teşkil edilen askerî birliğin özel giysisi haline gelmiştir.⁸⁸

Bunun yanında konuya Ahilik-Bektâşîlik ilişkisi açısından şu yorum da getirilebilir: Esir edilen gayr-i müslimlerin çocukları taşra kesimindeki Türkmenler içinde ailevi terbiye alırken, ilk dini terbiyelerini Türkmenler arasında yaygın Abdalân-ı Rum dervişlerinden almışlardır. Abdalân-ı Rûm'un en önemli temsilcisi olan Bektâşîliğin gelişimine paralel olarak yeniçeriler, geleneğe uygun bir şekilde "pîr" olarak Hacı Bektaş Velî'yi ve "yol" olarak Bektâşîliği benimsemişlerdir. Bu çocuklar gençlik çağında askerlik eğitimi gördükleri için, askerlik vasfıyla Ahiliğin tabîi üyesi sayılmışlar⁸⁹ ve Ahilerin libasını giymişlerdir.

Değerlendirme

Buraya kadar anlattıklarımız, Gölpınarlı'nın da ifade ettiği gibi⁹⁰ Bektaşîlerin ve Alevîlerin merasimlerini, adâb ve erkanlarını aynen Ahilerden aldıklarını göstermektedir. Kuruluş ve teşkilatlanma bakımından bu iki zümreden çok önce, XIII. asır Anadolu'sunun sosyal yapısında önemli bir yer işgal eden Ahilik, Osmanlı Devleti'nin sosyal gelişimine bağlı olarak XV. asırdan itibaren lonca teşkilatına, esnaf birliklerine dönüşmüş, kuruluş döneminde taşrada üstlendiği misyonu köy Bektaşîlerine, Alevîlere bırakmıştır. Bu değişim sürecinde, Ahilik kuralları esnaf teşkilatında bir ölçüde devam etmekle birlikte, taşrada yaşayan tarikat geleneklerine de hakim olmuştur. Fütüvvetnâmelerin Bektâşî ve Alevîlerin temel kitaplarından olan *Buyruk*'a kaynaklık etmesi ve zamanla bu zümrelerin literatürüne girmesi bu sürecin sonucudur.

Bektâşî ve Alevîlerdeki cem törenlerinin temelini teşkil eden "kırklar cemi" ile ilgili ilk bilgilere Fütüvvetnâmelerde rastlamaktayız. XIII. asırda yazılan Burgâzî *Fütüvvetnâmesinde* bu bilgi nisbeten bilimsel ve rasyoneldir. Ancak konuyla ilgili rivayetlerin sonraki asırlarda menkabe ve esâtire dönüştüğü

49. Ak borkün Bektaşîlere intikalini sağlayan Abdal Musa da Antalya-Elmalı'da hayatını devam ettirmiştir.

⁸⁸ Halil İncılık, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu Problemi", 20.

⁸⁹ Bk., Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde" makalesi içinde el-Hartburtî'nin *Tuhfetül'l Vasâyâ*'sı, 222.

⁹⁰ Bk., Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde", 67-68.

anlaşılmaktadır. Fütüvvetnâmelerin verilerini dikkate aldığımızda Anadolu'daki dinî zümrelerin çoğunda görülen “yol atası ve yol kardeşi edinme” töreni, Bektâşî ve Alevîlerde merasim esnasında okunan dualar, tercümanlar, gülbanklar ve talibe verilen nasihatlarla varıncaya kadar aynen Ahilerden alınmıştır. Bektaşîlerde kullanılan “teslim taşı”yla ilgili rivayetler daha önce Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetnâmesinde* yer almıştır. Ahilerin kuşağı (şedd) ile ilgili rivayet ve yorumlar da büyük ölçüde Bektaşî ve Alevîler tarafından benimsenmiş; talibin beline üç düğüm atılarak bağlanan kuşağın kişinin “eline, diline, beline sahip olmasını” sembolize ettiği kabul edilmiştir.

Bektâşî ve Alevîlerde görülen dört kapı kırk makam anlayışı, ve bu makamlarla ilgili açıklamalarda, Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât'ı* ile Fütüvvetnâmeler arasında paralellik ve ayniyet vardır. Eserlerde yer alan “Sual-Cevap” fasıllarındaki sorular da benzer şekilde, aynı temaları, aynı seciyeli ve didaktik söylemleri içermektedir.

Ahiler ve Bektaşîler Osmanlı Beyliği'nin kuruluş yıllarında aynı gaye için ve aynı uğurda birlikte hareket etmişler; Orhan Bey tarafından kurulan yeni askeri teşkilatın oluşumuna katkı sağlamışlardır.